Cristina-Ioana Dima

CĂRȚI POPULARE PE FILELE VECHILOR TIPĂRITURI ROMÂNEŞTI DIN SECOLUL AL XVII-LEA

Cercetând fondul de carte veche românească tipărită în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea din Biblioteca Academiei Române, în vederea alcătuirii unui corpus exhaustiv al însemnărilor marginale[1], am constatat că pe filele acestora au fost transcrise, uneori, texte care nu fac parte din categoria simplelor notații. Câteva dintre ele aparțin acelui grup eclectic de traduceri şi prelucrări vehiculate dintr-un spațiu cultural în altul, pe care cercetările secolului al XIX-lea le-au reunit sub titulatura generică de cărți populare. Cum fiecare în parte ar putea deveni cu uşurință obiectul studiilor din diferite domenii ale vechii noastre culturi, am considerat util să le semnalăm prezența. Mai mult, atât cât spațiul ne-o permite şi în măsura în care nu este vorba despre versiuni ale unor lucrări care au deja ediții consacrate, vom edita câteva, ținând cont de faptul că nu au fost vreodată semnalate ca atare.

1. Pe un exemplar al *Tâlcuirii Liturghiei*, tradusă de Ieremia Cacavela după lucrarea lui Dositei al Ierusalimului şi apărută la Iaşi, în anul 1697[2], am aflat un text al *Descoperirii Sfintei Liturghii*. Povestea este consemnată pe câteva file albe ataşate la începutul volumului, nenumerotate, sub acelaşi titlu cu care apare şi în ms. rom. 2152 BAR, citat de N. Cartojan[3]: *Tâlcul Sfintei Liturghii ce au arătat limbilor păgâne din dumnezeiasca strălucire, precum scrie Boron<i>uş la anul de la Hristos 300*[4]. Cea mai veche copie cunoscută a textului se găseşte în ms. rom. 1631. Ea a fost semnalată de Moses Gaster[5] şi analizată de Otilia Dragomir[6]. În ceea ce priveşte versiunea de față, o primă filă, ce conținea o serie de însemnări, poate chiar lămuritoare cu privire la condițiile în care a fost copiat textul cărții populare, a fost ruptă, astfel încât respectivele notițe nu mai pot fi citite. Aşadar

[1] Cercetarea s-a desfăşurat în cadrul proiectului *Corpusul de însemnări de pe cartea veche românească din colecțiile Bibliotecii Academiei Române*.

[2] CRV 104, dubletul 4, BAR.

[3] Versiune pe care o menționează Nicolae Cartojan în *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, *Epoca influenței greceşti*, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1974, p. 219.

[4] Cifra este greu lizibilă, aşadar este posibil ca lecțiunea să fie incorectă.

[5] În cunoscuta sa lucrare *Literatura poporană română*, în 1883, Moses Gaster semnalează existența a cinci manuscrise şi trei tipărituri care conțin textul acestei legende (p. 445). Astăzi, doar în fondurile BAR au fost inventariate 75 de variante manuscrise ale *Descoperirii Sfintei Liturghii*.

[6] Otilia Dragomir, *O veche copie manuscrisă a unei legende liturgice*, în „Limba română", XLI, nr. 10/1992, p. 561–569.

LR, LXIV, nr. 4, p. 535–558, Bucureşti, 2015

BDD-A24767 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:53 UTC)

singura modalitate de a afla vechimea textului, în afara aproximativei evaluări a grafiei după care o putem crede ca aparţinând secolului al XVIII-lea, ar fi examenul filigranologic al respectivelor pagini ataşate exemplarului tipărit. Pentru viitorul exeget care îşi va asuma dificila sarcină a studierii şi a editării textului lui Baronius, lucrare ce cunoaşte o destul de largă răspândire în spaţiul românesc, redăm în continuare începutul şi sfârşitul versiunii.

Incipit: (a[r])[7] Când împărăţiia lui Amura*t* împărat la Vavilon, iară A<m>filog împăra*t* împărăţiia la Aravia, deci jidovii cei fără de lege şi spurcaţi având pururea pizmă pentru lege asupra creştinilo*r* să priciia cu dânşii în Ierusali*m* pentru învierea Domnului nostru Isus Hristos şi pentru înălţarea la ceriuri, daruri multe au luoa*t* jidovii şi au mers la împăratul Amura*t* în Vavilo*n* de le-au dat şi au pârât pe creştini la împăratu*l* zicând: „Împărate, în veci să trăieşti, Măriia Ta! Împărăţiia ta, alta vei şti că s-au sfătuit creştinii să să scoale cu războiu asupra împărăţiei tale. Vor să ia ei împărăţiia să o împărăţească la Ierusalim şi am venit să-ţ spune*m*”.

Desinit: (i[v]-j[r]) Iară împăratu*l* A<m>filo*g* răspunse şi zise: „O, necredincioase împărate, căci nu socoteşti cuvintele mele ceale adevărate şi de mare folos ţi-ar fi. Iară de vei rămânea în credinţa idolilor, cu dânşii te vei munci în veci!”

Iară spurcatul Amora*t* Împărat, racni ca un leu asupra lui şi porunci degraba, fără de milă, de-i tăiară capu*l* Împăratului A<m>filog / şi tuturo*r* care au crezu*t* în Domnul nostru Isus Hristos şi dobândind toţi cununile muceni<i>i de la Hristos Dumnezeul nostru, a căruia iaste mărirea, cinstea şi închinăciunea, dimpreună cu Părintele şi cu Preasfântu*l* Duh în veci nesfârşiţi. Amin.

2. La sfârşitul unuia dintre exemplarele deţinute de BAR ale *Psaltirii slavo-române* tipărite de Dosoftei la Iaşi în anul 1680[8], există o serie de pagini pe care vechea numerotaţie a cărţii nu le contorizează. Pe ele, cineva a copiat o versiune a *Întrebărilor şi răspunsurilor*, formulă de transmitere a cunoştinţelor de o largă răspândire în spaţiul cultural românesc şi nu numai, căreia i se subsumează mai multe variante de text. O analiză comparativă a acestora, în urma căreia a şi editat un corpus însemnat dintre versiunile existente, o face Al. Ciorănescu[9]. În afara acestora, o serie de astfel de întrebări au fost publicate de Cătălina Velculescu în primul volum al colecţiei *Texte uitate, texte regăsite*, sub titlul *Pentru tunete şi fulgere cum să fac*[10] şi o alta, în cel de-al treilea volum al amintitei colecţii, *Întrebări ale celui dintru Sfinţi părintelui nostru Epifanie cătră fericitul Andrei,*

[7] Aşa cum am spus, paginile albe nu sunt numerotate, de aceea vom nota fiecare filă, începând cu litera *a*.

[8] CRV 70, dubletul 4 BAR.

[9] *Întrebări şi răspunsuri* editate de Al. Ciorănescu, în „Cercetări literare”, I, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1934.

[10] Cătălina Velculescu, *Pentru fulgere şi pentru tunete cum să fac*, ediţie şi studiu introductiv în *Texte uitate – texte regăsite*, vol. I, Bucureşti, 2002, p. 45–72.

BDD-A24767 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:53 UTC)

pentru stihii şi pentru ceale viitoare[11]. *Cartea cu multe întrebări* a lui Nicolae Milescu a cunoscut, la rândul ei, două ediții moderne: cea a lui P.V. Haneş din 1962[12] şi a lui Virgil Cândea, după ms. rom. 494 BAR[13]. În fine, *Întrebările lui Panaghiot filosoful*, au fost scoase la lumină de către N. Iorga[14] iar o versiune a sa a fost cuprinsă în corpusul lui Al. Ciorănescu (grupul B). Menționăm, în scurta noastră prezentare, eruditul şi extrem de utilul studiu dedicat unor lecțiuni dificile din *Disputa lui Panaghiot filosoful cu Azimit Papistaşul* al lui Al. Mareş[15], precum şi lăudabila încercare de sistematizare a acestor scrieri făcută de curând, de colega noastră, Laura Bădescu[16].

În ceea ce priveşte textul din *Psaltirea slavo-română*, el se regăseşte aproape integral în versiunea Ciorănescu. Prezentăm în continuare începutul şi sfârşitul textului, precum şi cele câteva secvențe care nu există în ediția din 1934.

Incipit: (209[r])*Vŭpros*[17]: Leamnele[18] şi pomii derep<t> ce-ş lapădă frunza şi de-aci iarăş înfrunzesc?
Otve<t>[19]: Gr<e>şi Ada*m* şi apoi iarăş[20] să înnoi cu botezatul[21].
Vŭpros: În o<are> carea vreame fu scaunu*l* lui Dumnezeu în mijlocu*l* raiului?
Otve<t>: Cându greşi Adam şi strigă pre dâns Dumnezeu şi-l goni den rai.

Desinit: (210[r]) *Vŭpros*: Ce feace Dumnezău întâi, cerul au pământul?
Otvet[22]: Ceru*l* d<r>ept aceea şi Isaiia[23] să mira: câtu-*s* zidurile de mari, făcu întâi temeliia[24], apoi acoperământu*l*[25], iară Dumnezeu făcu întâi acoperământu*l*, apoi fece[26] temealie.

[11] Idem, *Nebunul înțelept* (II, III, IV), ediție şi monografie, în *Texte uitate – texte regăsite*, vol. II, București, 2003, p. 241, ediție reluată, bineînțeles şi în volumul *Nebunul înțelept*, București, 2012.
[12] P.V. Haneş, *Un tricentenar Milescu, Cartea cu întrebări (1661–1961)*, în „Glasul Bisericii", 21(1962), nr. 1–2, p. 80–91.
[13] Virgil Cândea, *Raționea Dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, p. 89–105.
[14] N. Iorga, *Cărți şi scriitori români din veacurile XVII-XIX: „Întrebările lui Panaghiot Filosoful". „Istoria Rusiei". O formulă de testament. Conachi, Lazăr, Eliad, Vaillant*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secției Literare, II, 1907, 29, p. 169–179.
[15] Al. Mareş, *Pasaje obscure din* ***Disputa lui Panaghiot filozoful cu Azimit papistaşul***, în vol. *Per Teresa obiettivo romania. Studi, ricerche in ricordo di Teresa Ferro*, Editura Editrice Universitaria Udinese, 2009, p. 295–305.
[16] Laura Bădescu, ***Întrebări şi răspunsuri*** *în literatura română veche*, în „Arhipelag XXI", I, 1, 2014, p. 1106–1116.
[17] Sl., în trad.: „întrebare".
[18] Scris: lhm̲nelh.
[19] Sl., în trad.: „răspuns".
[20] Scris, apoi barat, *înfrunzesc*.
[21] Scris: bÿñez´ñ¶l̲.
[22] Scris: otvete.
[23] Scris, după *Isaiia*, þi.
[24] Scris: ñemhliå.
[25] Scris: akoperhmõn̲ñ¶l̲.
[26] Scris: feçh.

BDD-A24767 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:53 UTC)

Otvet: Carele-i mai mare: cerul au pământul?
Otve<t>: Temeliia iaste mai mare decât acoperimântu*l* pentru ce-ar căde dacă s-ar clăti temelie s-ar răsipi acoperământul[27].

O primă întrebare care nu se regăseşte între textele grupate sub litera A din ediţia lui Ciorănescu (şi al cărei răspuns pare cel puţin contrariant pentru cititorul neavizat) este:

(209[r]) *Vŭpros*: Unde lăcui Ada*m* dacă fu sco*s* den rai?
Otve<t>: În Eden.

A doua formulă inedită face parte dintre cele atribuite lui Panaghiot, filosoful. În versiunea Ciorănescu, la întrebarea „Ce este mai presus de cer?" răspunsul este direct: „Scaunul lui Dumnezeu ş-a dumnezăire". În textul la care ne referim, răspunsul este mai sofisticat:

(209[r]) Lui Azimis zisă: Ce iaste mai presus de cer?
Filosoful zisă că este apă.
Dară mai presus?
Întunerec.
Dară mai încă presus?
Foc.
Dară[28] deasupra focului?
Scaunul lui Dumnezeu ş-a dumnezăire, iar mai presus lumină nestinsă şi neîmblată şi neştiută.

3. Pe acelaşi exemplar al *Psaltirii slavo-române* şi scrise de aceeaşi mână care a copiat *Întrebările şi răspunsurile*, sunt consemnate o serie de leacuri pentru diferite boli. Grupate cel mai adesea sub numele de „reţete medicale", astfel de secvenţe în care sunt prezentate plantele potrivite şi modul cum trebuie preparate pentru a vindeca diverse afecţiuni abundă în manuscrisele româneşti. Pentru cercetător orice încercare de grupare a lor în vederea unei ediţii pare sortită eşecului. I.C. Cazan, elev al lui N. Cartojan, şi-a asumat o astfel de sarcină şi a împărţit „cele 50 de manuscrise cunoscute" ce conţin reţete medicale (astăzi numărul lor este cel puţin dublu) în şapte grupe[29]. În afara primelor trei, care nu sunt decât copii ale unor texte tipărite, restul de patru grupe sunt eclectice, dovedind prin aceasta faptul că graniţele nu le pot fi bine conturate sau că autorul articolului nu a găsit cele mai bune criterii. Pe de altă parte, medicul Pompei Samarian în erudita lucrare *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, editează două astfel de manuscrise: cel

[27] Scris: akophråm´ñ¶l.
[28] Scris: derõ.
[29] I.C. Cazan, *Texte de folclor medical*, în „Cercetări literare", II, 1936, p. 55–78.

BDD-A24767 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:53 UTC)

mai vechi cunoscut, din anul 1740 (ms. rom. 312 BAR) şi încă unul, mult mai amplu, aparținând, se pare, tot primei jumătăți a secolului al XVIII-lea, dar a cărui cotă nu este menționată[30].

În orice caz, credem că trebuie să se facă o distincție între astfel de culegeri de rețete, care uneori pot apărea chiar şi sub titlul *Carte de doftorii* (ms. rom. 1171 BAR) şi traducerile savante, din lucrări consacrate, precum *Aforismele lui Hipocrate* sau tratatul lui Fr. Páriz Pápai[31] pe parcursul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea făcute, aşa cum spune Gh. Chivu din „necesități didactice şi/sau nevoi practice imediate", date de organizarea primelor cursuri de medicină şi a primelor spitale din Bucureşti[32].

În ceea ce priveşte rețetarul la care ne referim, putem afirma, sub rezerva că cercetarea noastră este departe de a fi completă, că nicăieri nu am aflat menționat faptul că leacurile ar fi fost extrase din „Ierbarul cel mare", aşa cum apare în copia de pe paginile *Psaltirii slavo-române*. Nefiind un text foarte lung, în speranța că astfel vom uşura cât de puțin munca acelui temerar cercetător care îşi va propune editarea rețetelor medicale din manuscrisele româneşti, îl reproducem integral.

(211^{v}) Den ierbarul cel mare am scos şi am închinat pentru multe[33] cui de ce i-ari boli în trup şau pe trup. Cum le-am aflat scris aşe le-am însămnate ierbile ce le-au dat Dumnezeu.
De mătricea oprită, şalvie hartă în vin că porneşte de-i încuiat or femeie, or bărbat. Şi femeile câ<n>d îs greale şi le i greu, nu pot naşte pru<n>cul să o be hartă ce au şi cu apă; ruta încă-i bun; încă-i bun să-ț be cu uncrop că o slobode Dumnezeu ca şi de şalvie. Cu şalvie să-ş afume atunce pe ded<e>supt grecioaselor foarte de folos iaste, câ<n>d îs grele, la băute, la mâncate să puie. Şi cele ce fac fără vreme încă-i bună să o prăjască cu unt şi cu apă şi să be un felegean şi de zăhar. Şi foarte binişor să îmble moaşe şi cu socotală curată că atunce-i cumpănă mare. /
(212^{r}) De vintrea ce să che<a>mă boală roşie, şalvie şi cu pelin să be şau să să şi scalde.
De bube scârnave şau pecingene şau şi râie, şalvie cu rut să harbă şi să să ungă şi să şi be.

[30] *Op. cit.*, p. 184–186 şi 186–197.
[31] N.A. Ursu, ***Meşteşugul doftoriii**, primul tratat de medicină în limba română, tradus din greceşte de doctorul muntean Ştefan Vasile Episcopescu, între anii 1805–1817*, în „Limba română", LV, nr. 5–6, 2006, p. 403–416.
[32] Gh. Chivu, ***Alegerile lui Ippocrat**. Considerații asupra vocabularului unui vechi text medical*, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» din Galați", fascicula XXIV, anul III, nr. 1(3), 2010, p. 29–34, text de care s-au ocupat prima oară Paul Cernovodeanu şi Nicolae Vatamanu, ***Alegerile lui Ippocrat** – prima traducere în româneşte a **Aforismelor** lui Hipocrate*, în *Trecut şi viitor în medicină. Studii şi note*, sub redacția dr. G. Brătescu, Bucureşti, 1981, p. 121–124.
[33] La sfârşitul cuvintelor apar de mai multe ori slovele h sau å pentru sunetul [*e*], ca în cazul lui m¶lñå. Le reproducem prin litera corespunzătoare fără a le mai menționa.

BDD-A24767 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:53 UTC)

De rohii cuconilor şau şi de al<t>e spurcăciuni, şalvie holovatiz să harbă şi să scalde cucon. Şi de-i verde să-i şi ungă, să piseze acel.
Cine tuşeşte grozav şi horcăieşte sânge, şalvie cu mere să harbă şi să be pe nemâncate.
De mucicaturi de şerpe şau şi de alte gângăn<i>i, şalvie să be şi să şi lege unde cunoaşte că-i mucicat.
De câine turbat, adevărat leac câte un dram şi giumătate de turiţă frecată cu vin alb să be omul măcar hi fost şi mucicat de acel câne turbat, nu i-a hi nimic.
De muşcătură de fiece gânganie, câ<n>d a mucica pe om să piseze turiţă şi cu acel must să be câte 7 linguri mestecat cu prah de turiţă uscat şi un dram de făină de găoace de ou de găină să frece şi să mestece într-un loc şi să be şi să presere de a cunoaste loc de rană; şau să o şi harbă turiţa şi să be za<ma> că-i bine şi dacă be. Şi să şi oblojască că tămăduieşte[34] rana.
Şi de şerpe dacă va hi mucicat pe om sau vită, turiţă i-e bun să să piseze şi să stoarcă zamă. /
(212v) De trânzi, turiţă hartă să be zama sara şi diminaţa, câte un păhar bun şi să ungă şi şezutul, numai să hie heartă foarte bine.
De pecinginea ce rea, prah de turiţă purur să be şi să şi mănânce pe nemâncate, şi în bucate, şi să şi be câ<n>d i-a hi voie ca şi apa.
Turiţa de rast încă-i bună ca şi de altele să o be heartă[35].
De măsele, să harbă mere şi cu oţet bun şi să pui şi sare de cea mare şi să ţii în gură cât de herbinte şi multişor.
De straste, coajă de frasin să harbă şi să bea zamă de aceaia.
De a hi cuiva legată de vro boală să nu poată grăi, să-s afume cu rădăcină de bujor.
De inimă pe cine-l doare, coajă de nuc să harbă în rachiu sau şi-n horincă şi să be.
Bujorul să ştie tot omul că-i bun[36] să stea în casa a tot omul pentru neprietin.
---
grecioasă = „însărcinată”
holovatiz = variantă pentru *holoviţă*, „drojdie de rachiu amestecată cu borhotul din care s-a extras berea”
mătrice = „uter”
rast = „inflamaţie a splinei (cauzată de malarie)”
rohie = variantă pentru *rofie* „bubuliţă care apare uneori la copii pe cap şi pe faţă”
ruta = „virnanţ (*Ruta graveolens*)” sau „nalbă (*Lavatera thuringiaca*)”
straste = „durere de pântece”
trânzi = „hemoroizi”
turiţă = „plantă erbacee din familia rubiaceelor”
uncrop = „apă caldă”

[34] Scris: ñ´m´d¶esþñe.
[35] Scris: xerñß.
[36] Scris: b¶nnõ.

BDD-A24767 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:53 UTC)

4. La finele unui exemplar al *Bibliei de la Bucureşti*[37], sunt copiate două texte de prevestire: un *Coliadnic* şi un *Gromovnic*. *Coliadnicul* este o scriere de mică întindere în care se fac previziuni asupra anului ce urmează în funcție de ziua în care cade Crăciunul. Între *Cărțile de prevestire* discutate de N. Cartojan, *Coliadnicul* nu apare. De altfel, prea puțină importanță i s-a dat acestui text în filologia românească. Singura sa ediție este aceea făcută de Moses Gaster, care în volumul al doilea al *Crestomației*[38] reproduce cu litere chirilice evident, un *Coliadnic* de la jumătatea secolului al XVIII-lea. De asemenea, Alexandra (Roman) Moraru a semnalat existența unei variante slavone a textului în ms. sl. 494 BAR (fila 49^{r})[39]. Versiunea noastră nu este diferită de cea din volumul lui Gaster decât sub aspect dialectal. De aceea, transcriem, spre ilustrare, doar două pasaje ale textului.

(933^{v}) Duminecă de să va întâmpla Crăciunu*l*, iarna va fi îndoită şi rea, şi cam udă, ploioasă; toamna vânturoasă, pe vremea secer<i>i va fi bună; şerpilo*r* perire; oilo*r* perire; poame mult<i>, grâu puți*n*; dobitoacelo*r* şi hiarălo*r* înmulțire, iar oamenilo*r* celo*r* tiner<i> perire. [...]

Vineri de va fi Crăciunul, iarna va fi grea şi năpraznică, primăvara[40] ploioasă; pre vremea secer<i>i va fi ploaie multă; toamna secetoasă, puți*n* vi*n*, un*t*; roadă multă; ochilo*r* durere; la oameni la gură şi de cel peri*t* mulți vor fi bolnavi; muiarilor celo*r* grele zminteală, pruncilo*r* boală, unora şi moarte.

5. Cel de-al doilea text de previziune de pe exemplarul *Bibliei de la Bucureşti* mai sus-menționat, *Gromovnicul*, face parte dintr-o categorie de scrieri ce s-a bucurat, în literatura de specialitate, de câteva studii notabile, între care cel al lui Gabriel Mihăilescu propune o clasificare a vesiunilor cunoscute. Interesant este faptul că, în paginile la care ne referim, *Gromovnicul* şi *Coliadnicul* sunt trecute sub acelaş titlu ca şi cum ar face corp comun: *Cevaş prea tare de ale lui Iraclie împărat, cunoscător de stele*. Atribuirea *Gromovnicului* lui Iraclie împărat (împăratul bizantin Heraclius) îl plasează în grupa a doua, cea mai bine reprezentată în manuscrisele româneşti dintre cele trei stabilite de cercetătorul amintit[41]. Textul scris pe filele *Bibliei de la Bucureşti* începe prin a stabili semnul zodiacal sub care se găseşte fiecare zi a fiecărei luni astfel: „mar<tie>: 1,2 be<r>beci; 3,4 viț*el*; 5,6 geamă*n* etc.”; apoi se fac previziuni în funcție de tunet, de cutremur sau de momentul zilei în care aceste fenomene se întâmplă. Cea mai veche traducere cunoscută a acestei

[37] CRV 86, unicat, BAR.

[38] Moses Gaster, *Chrestomație română. Texte tipărite şi manuscrise (sec. XVI–XIX), dialectale şi populare cu o Introducere, Gramatică şi un Glosar româno-francez*, vol. II, texte 1710–1830, dialectologie, literatură popular, Glosar, Leipzig F.A. Brockhaus, Bucureşti Socec & co., 1891, p. 58–59.

[39] Alexandra Roman, *Un text românesc precoresian*, în „Limba română”, LXXV, 1976, p. 466 (descrierea manuscrisului).

[40] Scris: pr i i mßvare.

[41] Gabriel Mihăilescu, *Vechi texte româneşti de prevestire: Gromovnicul*, în „Analele Universității din Bucureşti”, nr. 1/2011.

BDD-A24767 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:53 UTC)

variante de *Gromovnic* este cea tipărită la Bălgrad sau Govora[42], ea fiind complet diferită de cel mai vechi text românesc cunoscut al acestei cărți de previziune, copiat în 1636 de popa Stanciu[43]. Notăm, în continuare, previziunile pentru situația în care fenomenele respective (tunetul şi cutremurul) se întâmplă în zodia berbecului (prima), precum şi sfârşitul textului.

(935)[44] Berbece: De va tuna în numărul berbecelui despre răsări*t* va fi robie şi tăiare multă; hiară vor fi multe şi spre stricare vor fi; războaie rale şi pagube va fi; pâine pe alocurea; poamele[45] vor fi scumpe; sămănătura cea târzie nu va peri; în prunci tineri va fi perire; celor ce umblă pe ape înecare.
De va fi cutremur, între domni va fi schimbare şi foamete, întru iei războaie; greutate şi nevoie întru oamen<i> va fi şi mar<i> bărbați vor peri; iar poame vor fi multe.
Iar de va fi noaptea fulge*r*, trăsne*t*, tot aşa va fi.
Iar de va fi cutremu*r* noaptea, nevoie întru oameni va fi şi boiar<i>i nu să vor pleca la domnul lor şi vor[46] fugi de la iel, mult rău cugetând spre domnul său. Şi vor începe a să bate şi în veaci lui nu va fi întocmire; un împărat despre apus va muri şi ploi multe va fi şi roadă în mălai şi înr-alte feluri; iar la Eghipet, foamete.

(936) Iar de va tuna sau cutremur la am<i>az, sau fulger, atuncea omu*l* direpт să va bucura de rodul mânilo*r* sale şi împărați <ş>i domn<i> să vor turbura şi țăr<î> franțeşti va fi perire şi în[47] Țarigrad va duce daruri, iar de va […][48].

6. Pe un alt exemplar al *Bibliei de la Bucureşti*[49], au fost copiate de un oarecare Velicu <Pătra>şcu, la începutul secolului al XIX-lea, o *Viață a Sfintei Maria Egipteanca* şi un *Agatanghel.* Cum Gabriel Mihăilescu a făcut o riguroasă clasificare a variantelor în care *Viața Sfintei Maria Egipteanca* a circulat în spațiul românesc[50], putem observa că versiunea avută în vedere are vădite afinități cu redacția lungă a textului ce descinde dintr-un original slavon din care cea mai veche copie cunoscută se găseşte în ms. rom. 5023 BAR[51].

[42] Ediția acestei versiuni se găseşte în studiul lui N. Drăganu, *Cea mai veche carte rackózyană*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", I, 1921–1922, p. 253–258.
[43] Al. Mareş, *Cel mai vechi **Gromovnic** românesc*, apare ca studiu integral şi ediție în *Cărți populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuții filologice*, Fundația Națională pentru Ştiință şi Artă, Bucureşti, p. 168–191 şi 313–320.
[44] Sunt numerotate cu creionul paginile, nu filele.
[45] Scris: poamelele.
[46] Scris şi apoi barat: „începe a să bate".
[47] Scris: þinän.
[48] Aici textul *Gromovnicului* se opreşte.
[49] CRV 86, dubletul 1, BAR.
[50] Gabriel Mihăilescu, *Viața Sfintei Maria Egipteanca, Cele mai vechi traduceri, manuscrise şi versiuni. Studii şi texte*, Bucureşti, 2008.
[51] Idem, p. 101–117, iar ediția între p. 226–247.

BDD-A24767 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:53 UTC)

Redăm în continuare începutul textului în transcriere interpretativă, însă atragem atenția asupra unui manierism grafic: scribul preferă în repetate rânduri să utilizeze slova [а] acolo unde ar trebui să redea sunetele pe care astăzi le notăm cu „î” sau cu „ă”[52]. Aşadar, am redat contextele în care apare această problemă conform pronunției consacrate a cuvintelor. Unde am avut dubii, cum ar fi în cuvântul *pacatoasi*, care poate fi o formă moldovenească, derivată din *pacat*, în care *ă* proton a trecut la *a*[53], am păstrat litera manuscrisului.

Incipit[54]: (a doua foaie, albă, nenumerotată, recto) Cu glas[55] aşa către dânsul zise: „Părinte Zosime, nu poci să mă întorc savai fața ta, că sânt muierea şi sânt despuiată cum mă vezi şi ruşine trupească neacoperită. Ci încă deca pohteşti uni<i> muieri pacatoasi ruga a-ți dărui, aruncă-m feleghea din cari porți tu, ca să-m acopăr neputința muierească şi mă voi întoarci către tini şi voi lua molitva de la tini”. Atunci tremura Zosim şi s-a speriia<t> cu mente deca auzi chemându-l pre nume şi făcu degrab ce-i zise lui. Şi luva haina ce spart<ă> cari purta şi o arunca către dânsa. Iar ea o luoă şi să încinse cât ajunse, acuperându-ş amândoi latorile trupului cât i s-a cădea şi să întoarse către Zosim şi zise: „Ce ți s-au părut, părinte Zosime, a vedea o muiare păcătoasă, ce cauți la mine a vedea sau a învăța?”

7. *Prorocirea Ieromonahului Agatanghel* a fost copiată pe ultimele file albe ale aceluiaşi exemplar din *Biblia de la Bucureşti* în care apare şi *Viața Sfintei Maria Egipteanca*. Textul profetic, scris în realitate de Theoclitos Polyidis în 1751, în limba greacă, a cunoscut, conform sudiului consacrat de Andrei Timotin acestui subiect[56], două traduceri românești, ambele aparținând secolului al XIX-lea. Prima, realizată în anul 1806, nu se păstrează decât într-o copie de la 1835. Cea de-a doua a fost făcută în 1818 pentru a fi tipărită la Iaşi. După cartea tipărită se cunosc douăsprezece copii manuscrise. Versiunea de pe exemplarul *Bibliei de la Bucureşti* vine să li se adauge, devenind, prin urmare, a 13-a astfel de copie, făcută în februarie 1819, la foarte scurtă vreme după ce textul fusese imprimat. După cum sugerează studiul mai sus citat, mai importantă decât copia propriu-zisă a unei tipărituri din secolul al XIX-lea, este atitudinea celui care scria față de textul respectiv, atitudine

[52] Lucrul acesta nu se întâmplă consecvent, ceea ce îl face pe copist să pară nefamiliarizat cu varianta românească a alfabetului chirilic. Că avem de-a face doar cu o grafie aparte, fără legătură cu pronunția, ne putem da seama şi din faptul că acolo unde slova [ß] ar trebui să aibă valoarea zero, este notat tot prin „а”, ca în exemplul *aruncă-m feleghea*, scris: ar¶nkama fe legea.

[53] Vezi Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 400. De alfel şi cuvântul *feleghea* trimite, conform DA tot către zona Moldovei ca localizare a copiei, ceea ce arată că exemplarul a circulat în această zonă, lucru care nu reiese din celelalte însemnări.

[54] Din păcate, textul este acefal.

[55] Scris: glaï, probabil din cauza unei contaminări între *grai* şi *glas*, aşadar, o altă lecțiune posibilă fiind *grai*.

[56] Andrei Timotin, *Profeții bizantine şi postbizantine în Țările Române (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*, Bucureşti, 2015, p. 64–82, iar pentru ediția textului tipărit în 1818, p. 144–165.

BDD-A24767 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:53 UTC)

transmisă de cele mai multe ori prin note marginale. Prin urmare, am ales să reproducem numai para-graful ce aparţine scribului[57].

(944[r]) Şi eu, Velicu <Pătra>şcu[58], am prescris aceasta Agatanghel la anul de la Hristos 1819, în luna lui februariu. Şi scriind eu şi citind aceasta proorociia lui Ieronim Agatanghel, mult m-am mirat văzând ca prorociia lui, cari cu 174 de ai mai naint<e> de luoarea Ţarigradului au prorocit ca la anul 1453 să va luoa de agareni; şi am cunoscut şi am văzut că tocma în anul aceasta s-au luoat Ţarigradul de agareni. Şi hotăreşti acest proroc după arătare ce i s-au arătat că vor stăpâni agarini până ani 400, adică până la 1853. Şi vor luoa creştin<ii> iar<ă>ş Ţarigradul şi va fi împărăţiia crişţinilor mai bună decât cea dintâi: adică crişţin<i>i răsăritului. Iar<ă>ş cât pentru împărăţiia <…>nilor, adecă ghermanii, n-am putut să înţeleg vreme <…> după câţi ai va fi. Dar nimine să nu să îndoiască <de> cuvintele proorocului, dar să crează că toate să vor împlini <…> lor că numai la omul nu sânt cu putinţă, dar <la> Dumnezeu sânt toate cu putinţă şi le arată la cei <ce> Îl iubesc pe El şi fac voile Lui. Dar, după prorocia ace<stui> proroc, a lui Ieronim Agatanghel, vai de ticăloşii ghermani şi apusenilor, că să va împlini la vremea lor. Şi eu, păcătosul, am citit prorociia aceasta având din starea mea ai cinzici şi cinci, adecă 55 de ai şi mărturise<s>c că esti adevărată şi să vor împlini la vreme lor, că Dumnezeu nu mint<e> şi <es>t<e> drept. Cu adevărat lui si cuvini ci<n>ste şi slava în veci<i> vecilor dinpreună cu Tatăl şi cu Fiiul şi cu Duhul Svânt. Amin.

8. Pe un exmplar al *Învăţăturilor preste toate zilele*, tipărit în 1642 la Câmpulung[59], cineva a scris un fragment dintr-un *Cântec al pustiei*. Aceste versuri au circulat mult în spaţiul românesc fie sub numele de mai sus, fie sub acela de *Cântecul lui Ioasaf*. Ele reprezintă forma versificată a elogiului pustiei din ultimul paragraf al vieţii sfinţilor Varlaam şi Ioasaf. Poemul a fost editat mai întâi ca parte componentă a culegerii lui Anton Pann, *Cântece de stea*[60]. Cercetători precum Moses Gaster[61] şi N. Drăganu[62] semnalează existenţa unor versiuni manuscrise şi, la rândul lor, le editează. O variantă textuală interesantă a fost găsită de Simion Florea Marian[63] care o transcrie şi o tipăreşte după un manuscris al lui I. Pop-

[57] Cu aceleaşi probleme de transcriere ca şi în cazul *Vieţii Sfintei Maria Egipteanca*, scrisă de aceeaşi mână.

[58] Din loc în loc fila este ruptă, aşadar lecţiunile pe care, eventual, le propunem sunt incerte.

[59] CRV 43, unicat, BAR.

[60] Anton Pann, *Versuri sau cântece de stea ce se cant la Naşterea Domnului nostrum Isus Hristos*, a şeasa ediţie cu adaogiri de cântece morale, Bucureşti, 1856, p. 33–35.

[61] Moses Gaster, *Literatura populară română*, Bucureşti 1883, p. 52–53.

[62] N. Drăganu, *Versuri vechi*, în „Dacoromania", V, 1928, p. 51–520, după ms. rom. 1629 BAR, al lui Ioniţă Copilul.

[63] Simion Florea Marian, în *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. II, Bucureşti, 1893, p. 192. Cf. şi N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura română*, vol. II, Bucureşti, 1974, cap. *Viaţa Sfântului Alexie*, p. 211.

BDD-A24767 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:53 UTC)

Reteganul, copie, şi acesta, după un altul, mai vechi, provenind din localitatea Strâmbu. Este vorba despre un cântec al pustiei atribuit unui alt personaj, anume Sfântul Alexie, omul lui Dumnezeu. La rândul nostru, am analizat şi editat, din ms. rom. 203 BAR Cluj-Napoca, această versiune a textului care presupune o interesantă legătură între cele două personaje cărora le este atribuit cântecul[64].

De-a lungul timpului s-au aplecat asupra acestui poem cercetători precum N. Cartojan[65], Mihai Moraru şi Dan Horia Mazilu[66] care au văzut în existența lui „implicarea cărților populare cu deosebire în etapa de constituire a poeziei noastre lirice" (N. Cartojan).

Ceea ce putem spune despre fragmentul din *Învățături preste toate zilele* este că el conține o versiune inedită, care niciodată nu a fost editată. O reproducem, aşadar, *in integrum*.

(a doua pagină albă de la sfârşit): Ruga-mă-voiu florilor
Ca dol<ce> surorilo<r>
<Pă>mântu este locu înti<n>s
Şi eu cu do*r* mă apri<nd>.
Oh! De pări<n>ți m-a*m* depărtat
În pustie a*m* întratu.
Oh! şi m-a*m* lipsit de pări<nți>
Și plângu cu lacrămi fierbi<n>ți!
Oh! eu mă rog pustie ție
Să mă laşi u<n> an de zil<e>,
Oh! să văz lumea cu*m* să ține,
Oh! şi apoi să viu iar la tine,
Oh! în pustie să trăie<s>cu
Puțin să mă[67] proslăvescu.
Oh! dori<n>*d* de suflet meu,
Să mă rog la D<u>mnezeu.
Oh! acolo e locu frumo*s*
Această lume n-ar<e> folo*s*.
Oh! că lumea ține puțintelu[68]
Oh! ias<te> raiu în veci.
Amin. Oh!

[64] Cristina-Ioana Dima, *Cântecul lui Ioasaf şi verşul Sfântului Alexie, omul lui Dumnezeu. O abordare literară*, în „Revista de istorie şi teorie literară", VII, nr. 1–4, 2013, p. 273–283.

[65] N. Cartojan, *Contribuții privitoare la originile liricii românești în Principate*, în „Revista filologică", anul I, 1–2, februarie–iunie, 1927, organ al Cercului de studii filologice de pe lângă Facultatea de Filosofie şi Litere din Cernăuți, p. 189–206.

[66] Dan Horia Mazilu, *Varlaam şi Ioasaf. Istoria unei cărți*, Bucureşti, 1981, cap. *Dizolvările integrale*, p, 225; dar şi *Literatura populară în epoca Renaşterii*, cap. *„Învățăturile" sau meditația ca literatură*.

[67] Scris: sßmmß.

[68] Scris: p¶zinñel¶.

BDD-A24767 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:53 UTC)

9. În fine, ultimul dintre textele a căror existență ținem să o semnalăm are un statut aparte. Este vorba despre indicațiile de pe marginea unei psaltiri, în cazul de față cea tipărită la Bălgrad în 1651[69], care arată în ce situații trebuie citiți anumiți psalmi. Deşi acestor indicații nu li s-a acordat până acum o atenție aparte, credem că, prin conținutul lor variat, dublat de o structură constantă, precum şi prin informațiile despre mentalul colectiv pe care astfel de texte le colportează, ele aparțin corpusului cărților populare. Sperăm să revenim asupra acestui subiect într-un articol viitor. Ne limităm deocamdată la a reproduce indicațiile culese din filele exemplarului *Psaltirii de la Bălgrad* menționat anterior.

(30^{v}) [Psalmul 9][70] Încă dă dimâneață să-l citească.
(34^{v}) [Psalmul 10] Luând di dimineață să s<e> citească.
(42^{v}) [Psalmul 17] <A>ici să citească <d>uminică mneață.
(49^{v}) [Psalmul 19] Cestu cite<ş>te <c>ându vei ve<dea>, vei sărbă<tori> şi [...][71].
(61^{r}) [Psalmul 26] Cesta citeas<că-l> cându merge la răz<boi>.
(84^{v}) [Psalmul 37] Aici cându ai duduială de duhu necura*t* citeşte[72] aici.
(101^{r}) [Psalmul 45] Iară de te vei izbăvi, citeşte aceastu psalomu.
(102^{v}) [Psalmul 46] Marți dimin<ea>ța.
(122^{r}) [Psalmul 57] Cându ai făcutu păcate şi t<e> po<că>iaştii, citeşte acestu <p>salomu.
(138^{v}) [Psalmul 67] <A>cest <psa>lo*m* <s>ă-l ci<tea>scă <c>ându <v>ine omului <m>ăre ris<b>oia.
(146^{v}) [Psalmul 69] Aice citeşte cându cazi în legătură sau în robiia. Citeşte singur.
(147^{v}) [Psalmul 70] Mercuri[73] dim<i>neața.
(152^{v}) [Psalmul 72] Daca te vei izbăvi, citeşte aice.
(159^{v}) [Psalmul 75] Cându mergi la Domnu, citeşte acest <p>salom.
(163^{r}) [Psalmul 77] Mercur dimineața.
(179^{v}) [Psalmul 84] Aici cându va fi trăsni*t* şi grăndină, citeste acest <p>salo*m*.
(181^{r}) [Psalmul 85] Mercuri[74] seara[75].
(193^{r}) [Psalmul 90] Aici păntru ciumă. Aici păntru ciumă, cându să izo[...][76] să citească[77].
(195^{r}) [Psalmul 91] Jo<i> dimineața[78].

[69] CRV 60, unicat, BAR.
[70] Există o serie de indicații în carte privitoare la momentul sau împrejurarea în care trebuie citiți psalmii. Le vom consemna, arătând, de fiecare dată între paranteze drepte, la ce psalm se referă.
[71] Din păcate, fila este tăiată.
[72] Scris: çiñesñe.
[73] Scris: merk¶ri¶ri.
[74] Scris: mesk¶ri.
[75] Scris: sera.
[76] Din păcate, fila este tăiată.
[77] Scris: çÏñeskß.
[78] Scris: diminenca.

BDD-A24767 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:53 UTC)

(220^{v}) [Psalmul 105] Joi sara.
(278^{v}) [Psalmul 143] Vineri dimin<ea>ță.

Dincolo de cărțile populare trecute în revistă, am identificat, pe parcursul cercetării, şi altfel de texte care pot face obiectul unor ediții sau pot conta în analiza anumitor probleme literare, filologice şi lingvistice[79]. Semnalăm, astfel, existența unui glosar grec-român, scris cu litere chirilice pe fila 84^{v} a unui exemplar din *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea*[80], o întreagă carte de rugăciuni pe o *Psaltire de la Bălgrad*[81], precum şi copia a două cazanii din *Cartea românească de învățătură* a Mitropolitului Varlaam (la Sfântul Nicolae şi la Sfântul Gheorghe) într-o *Evanghelie cu Învățătură* de la Govora[82].

Evident, fiecare dintre textele enumerate ar trebui analizat ca atare în contextul circulației sale în spațiul cultural românesc. În măsura în care articolul nostru va ajuta cercetări ulterioare sau le va nuanța pe cele deja întreprinse, el şi-a atins scopul.

TEXTES POPULAIRES COPIÉS DANS DES LIVRES ROUMAINES IMPRIMÉS AU XVIIème SIECLE

(Resumé)

La Bibliothèque de l'Académie Roumaine abrite une nombreuse collection des livres roumains imprimés au XVIème et XVIIème siècle. Sur les pages de ces livres, il y a souvent des petites notes écrites par quelques uns de leurs nombreux lecteurs, concernant de divers sujets. A part ça, on y a trouvé neuf textes populaires différents dont les versions manuscrites ont eu une large circulation dans l'espace culturel roumain au cours du XVIIème et XVIIIème siècle. Il s'agit de: 1. La découverte de la Sainte Liturgie; 2. Joca monachorum; 3. un corpus des recettes à base d'un herbier; 4. Des prévisions à partir de la datte de Noël; 5. Des prévisions à partir du moment où se produit les tonnerres; 6. La vie de la Sainte Marie l'Egyptienne; 7. Les prévisions d'Agatanghel; 8. Le chant du désert; 9. Recommandations pour la lecture des psaumes.

Cuvinte-cheie: Sfânta Liturghie, Întrebări şi răspunsuri, ierbar, coliadnic, gromovnic, Agatanghel, Sfânta Maria Egipteanca, Cântecul pustiei, lectura psalmilor.

Mots-clés: La Sainte Liturgie, joca monachorum, herbier, prévisions, Agatanghel, Sainte Marie l'Egyptienne, le chant du désert, lecture des psaumes.

[79] Astfel de descoperiri făcute în cadrul proiectului *Corpusul de însemnări de pe cartea veche românească din colecțiile Bibliotecii Academiei Române* au fost deja valorificate de către cercetători precum Marius Mazilu, în articolul *Vechi anale privind istoria Țării Românești de la începutul secolului al XVIII-lea*, în „Limba română", LXI, nr. 2/2012, p. 218–225.

[80] CRV 110, schimbul 3, BAR.

[81] CRV 60, dubletul 1, BAR.

[82] CRV 42, dubletul 2, BAR.

BDD-A24767 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:56:53 UTC)